

MEDDELANDEN OCH ÖVERSIKTER

ANNE BERGMAN

Det vilda sökandet efter festtraditionernas ursprung

I anledning av min pensionering efter 40 år på samma arbetsplats, ordnade min arbetsgivare, Svenska litteratursällskapet i Finland, ett seminarium kring festforskning. Seminariet Fest i fokus samlade ca 70 deltagare och hölls den 15 april 2016 vid Svenska litteratursällskapet i Helsingfors. Artikeln nedan är en omarbetad version av mitt seminarieanförande.

Festforskning har upptagit en väsentlig del av mitt yrkesliv. Det var dock inte jag som valde festen utan festforskningen ”ramlade över mig”. Då jag anställdes vid Svenska litteratursällskapets Folkkultursarkiv i Helsingfors 1976 var det i första hand arkivarierna Bo Lönnqvist, Ann-Mari Häggman och Birgitta Karlsson som skötte frågorna om helgtraditionen. De försvann dock alla rätt snart från arkivet, men frågorna och journalisterna försvann inte. Tvärtom. Det var gröna vågens årtionde och allmänhetens ögon för folkkulturen hade öppnats. Någon vid Folkkultursarkivet måste ta sig an festseden. Det blev jag som började och så rullade det på.

Vi gick in i 80-talet. Traditionsvetenskapen hade ändrat riktning. Det var inte längre bara det gamla som var intressant, utan etnologer och folklorister började se mönster och traditioner också i samtiden, i alla miljöer och i alla grupper av människor. Också vi på Folkkultursarkivet samlade med stor frenesi in samtidsmaterial. Vi möttes dock ofta av förvånande kommentarer från allmänheten, som tyckte att det var märkligt att ett traditionsarkivs anställda forskade i samtidens kulturmönster.

Folkkultursarkivets stämpel av bara gråa stugor och vadmalskläder uppluckrades.

Men jag, som fick frågorna om helgtraditionerna, fick aldrig några frågor om samtiden, fastän också jag aktivt gått in för se vår egen tid i exempelvis jul och påsk.

Festseden och massmedierna

Det fanns vid den här tiden ett stort intresse från massmediernas sida för folkkultur, och alldeles speciellt var man intresserad av helgtraditionerna. Men vad ville de veta: Hur gammal är julgranen? Varför dricker vi glögg? Vad symboliserar påskharen? Varför äter vi julskinka? Journalisterna ville ha ett kort och koncist svar, ett ursprung. Ursprunget skulle ligga i en grå forntid, i vikingatiden, i Romarriket, i Egyptens religioner, i medeltiden. Och de ville veta vad allt symboliserade. Bara man fick reda på vad maträtten, prydnaden eller handlingen ursprungligen symboliserade, ”visste” man också varför vi i vår tid äter påskägg eller varför vi går till butiken och köper en julskinka.

Helgtraditioner och andra traditioner

Att frågorna kring helgtraditionerna var så anorlunda än alla andra frågor, gav mig ingen ro. När det gällde vardagslivet frågade ingen: Vad har stolarna för ursprung? Hur gamla är skjortorna? Vad symboliserar servetterna? Varifrån kommer hattarna? Vad är blåbärsoppans ursprung och vad symboliserar den? Men däremot ständigt: Vad symboliserar påskharen eller dörrkransen? Varför dricker vi mjöd?

Jag började aktivt läsa de finlandssvenska dagstidningar, som kom till arkivet. Jag klippte ut artiklar, jag noterade på vilket sätt man talade om helgtraditioner i radio, jag gjorde fältarbete, intervjuade och fotograferade. Det var förbluffande saker man fick höra och se.

I tidningen Borgåbladet kunde man läsa: Julen firades bland nordborna under årets mörkaste tid. Freja – regnets, solens och fruktbarhetens gud – krävde ett offer i form av en galt för att ge god skörd. Så långt tillbaka går alltså seden med julskinka på julbordet.

Festhistoria fanns överallt. I ledare, kåserier, betraktelser, faktaartiklar, reklam, insändare, kolumner, informationsartiklar, överallt. Ett matrecept inför påsken i Hufvudstadsbladet, där man fick veta hur lammfilén bäst skulle tillredas, inleddes ändå med att först citera Andra moseboken, där det berättas om judarnas rituella offerande av påskalammet. Sedan konstateras att: seden att äta lamm under påsken är alltså 3215 år gammal och därmed en av våra äldsta mattraditioner.

Också sådana som inte skulle drömma om att skriva allmänhistoriska artiklar, kryddade sina texter med festseders historiska ursprung. Alla fick och kunde uttala sig. Trots de synnerligen skiftande tolkningarna av ursprunget förekom aldrig någon polemik om riktigheten i festhistorien. Inspiration till sådana ursprungstankar hittade skribenterna i 1800-talets evolutionistiska teorier. Evolutionisterna trodde sig ju kunna finna rester av fornnordisk religion i samtidens bondekultur.

Nutiden i historien

Jag blev helt förtvivlad och började reta mig på alla skriverier. ”Nej, det här stämmer inte, det är fel, jag måste förklara”, tyckte jag. Men 1989 hade jag och min kollega på Folkkultursarkivet Carola Ekrem farit till Budapest på folkloristisk världskongress, anordnad av International Society for Folk-Narrative Research, och kommit hem med många nya övertygelser i bagaget. Det nya som framför-

des där i föredrag efter föredrag var, att man aldrig ska reta sig på vad någon berättar, eller anse det ointressant eller oviktigt. Man ska i stället gå bakom orden och ta reda på vilket budskap de har. För allt, precis allt, som människor berättar innehåller ett budskap om här och nu (Bergman 1989).

Samtidigt började också historikerna tala om historiebruk, dvs. hur människor använder historia som ett verktyg för att föra fram och ge tyngd åt egna övertygelser.

Just det. Jag läste tidningarna med ny ögon. I tidningen Sydösterbotten fanns en ledare just före jul där skribenten ansåg att julrulljansen och julklapparna var en bra sak, för de fick samhällshjulen i rullning. Och den saken fick inte ifrågasättas eller kritiseras för julklapparna har ett bibliskt ursprung: de härstammar från de tre vise människors gåvor. Men inte långt därefter fanns det en insändare i Västra Nyland, som visserligen gav julklapparna samma ursprung, de tre vise människors gåvor, men som i sin tur påstod att eftersom julklapparna har ett heligt ursprung får de inte stå i kommersialismens tjänst.

Jag hade märkt att då man berättade eller skrev om helgernas historia fanns det oftast två olika tidsdimensioner. Dels fanns ursprungssökandet i fjärran tid och rum, dels beskrevs personliga minnen. Båda hade samma ”bevisvärde” i den historiska processen. Jag funderade hit och dit och försökte få någon ordning på begreppen. Jag gick in för att använda termerna ”den lilla traditionen” för de personliga minnena och ”den stora traditionen” för ursprungssökandet, men var dock inte nöjd. (Bergman 1987). Då jag 1995 fick möjlighet att komma med i det nordiska, folkloristiska massmedia-projektet Nostalg og sensasjoner samlade jag mina tankar i artikeln Finns det myter i dagstidningar? (Bergman 1995). Jag förstod då att de till synes både harmlösa och osannolika förklaringarna om helgernas historia var något större, något väsentligt för människorna i dagens värld. Det var en egen historieuppfattning, en syn som människor behövde för sin egen skull för att känna sig trygga.

Lineär och mytisk historia

Det sägs att vi i västerlandet har en lineär tidsuppfattning, dvs. att vi tänker oss att händelserna följer på varandra och att det som skett påverkar och vävs in i det nya. Det stod klart för mig att det inte gällde för helgernas historia. Här var en helt annan syn på det förgångna och de historiska förloppen. Helgtraditionernas historiska förlopp var enkelt, rätlinjigt och okomplicerat. Sederna hade uppstått en gång vid en speciell tid. De har levt sitt eget liv oberoende av samhällsförändringar och historiska förvecklingar och oberoende av människornas vilja eller aktiva insats. Forntid och nutid bands samman på ett fascinerande sätt. Våra festbruk, hade en direktkontakt till en forntid, en rot, ett ursprung.

Det är ingen lineär historia utan en mytisk historieuppfattning, eftersom man ser ett direkt samband mellan våra liv och händelser i en fjärran forntid. Det har betydelse för frågeställningarna. I den västerländska historiskrivningen följer man förloppen tidsmässigt bakifrån och framåt i tiden, från forntid till nutid, man följer en utveckling, tidens gång, medan frågorna om helgtraditionerna alltid går från motsatt håll. De utgår från vår tid och våra seder just nu, man går framifrån bakåt: ”Varför finns det påskhäxor? Varför äter vi lutfisk? Vilket är deras ursprung?”

Den här mytiska historieuppfattningen vad gäller festsed, var inget övergående fenomen utan under den tid jag varit på anställd vid Svenska litteratursällskapet, har den för varje år förstärkts och blivit allt mera dominerande. I dag, i internets tid, är den här typens historia mera utbredd än någonsin tidigare, i bloggar, i facebook, på hemsidor, i kolumner, och Wikipedia är fullproppad med rätlinjiga ursprung och symbolförklaringar till våra helgtraditioner. Julklapparnas ursprung är hedniska offerriter, dörrkransens och midsommarkransens ursprung finns i en symbolvärld av cirkelformer som berättar om beständighet och evigt liv och fornordisk religion kan ses i varje festpyl. Inte minst syntes den här synen under Folkkultursarkivets fältarbete på Åland 2005,

då jag undersökte turistguidernas berättande. Den mytiska historiesynen gav ålänningarna identitet och rötter, med midsommarstången som en hednisk fruktbarhetssymbol som flaggskepp. (Bergman 2008).

Det är inte bara i den digitala världen och den muntliga traditionen dessa florerar. Boken Julens symboler, skriven av Helen Egardt, utkom 2015 och där förs bl.a. risgrynsgroten, glögen, julklapparna och jultomten tillbaka än till Medelhavsländernas, än till Asiens högre religioner, än till nordisk förkristen religion och folktro. Ibland hittar författaren rötter till en och samma festtradition på vitt skilda håll och symbolförklaringarna är ställvis vidlyftiga och mångfasetterade. (Egardt 2015). I texter av det här slaget är det dock ofta svårt att avgöra vad som av författarna anser vara verkliga historiska samband och när man bara anser att företeelserna på ett mera allmänt plan har något slag av symbollikhet (Bergman 1995:80). Den här typens mytiska festhistoria rimmar i dagens värld väl med många andra samhällsfenomen, t.ex. vår tids många rörelser som tar fasta på mystik och meditation eller andra slag av självhjälpsmetoder.

Nyheter och moderniteter i helgtraditionen, finns de?

I december 2015 blev jag ombedd att hålla ett föredrag om jultraditioner vid Historiska föreningen i Helsingfors. Jag tänkte: ”Det här är ju historiker. De är ju vana att börja på 1600-talet och reda ut en utveckling. De om någon förstår det här”. Jag bestämde mig därför för att i mitt föredrag om julen fokusera på nyheter, dvs. stanna upp vid de tidpunkter då julen förändrades mest och fortast, då det kom in mest nytt i julen. Jag kallade mitt föredrag: Moderniteter och nya tänkesätt i julfirandet under 200 år. Och som underrubrik: Föredraget tar fasta på hur julen har omformats, hur nymodigheter har tagits emot och var julen befinner sig just nu i sin förändringskurva.

Men då mitt föredrag annonserades ut på Historiska föreningens webbsida fanns där ett tillägg efter min rubrik. Där stod: Varifrån

kommer våra jultraditioner och hur ”traditionella” är de egentligen?” Min rubrik uppfattades tydligen som oklar och måste förklaras. Den nya meningen passade ju dock inte alls ihop med mina. Och hur ”traditionella” är de egentligen? Här fanns dessutom en misstanke: ”tänk om allt inte är så gammalt”. Och de var historiker.

Då min kollega Carola Ekrem i februari 2016 berättade om Vändagen i radion (som Alla hjärtans dag kallas i Finland) redde hon ut hur den dagen introducerats i Finland. Hon berättade hur dagen blev känd i vissa kretsar i Finland under 1950-talet, hur dagen fick allt större synlighet under 1980-talet, och hur dagen fick sin egen prägel i vårt land och blev uttryckligen en dag för vänner. Yle (Finlands Rundradio) gör nuförtiden alltid intervjuerna också till artiklar på webben, och när intervjun publicerades där hade Carolas redogörelse fått ett tillägg, nu igen. Längst ner på sidan stod det: 600 år gammal helgdag: Den 14 februari blev en festdag redan på 400-talet då man inom den katolska kyrkan började fira helgonet Valentinus. Första gången som dagen kopplades ihop med kärlek och romantik tros vara i dikten *Parlement of Fouls*, som skrevs av den engelska poeten och författaren Geoffrey Chaucer år 1382.

Det finns mängder av ursprung till Vändagen på internet. Här hade man valt ut inte bara ett, utan två av dem.

Intresset för ursprung – en ny tradition

Varför har det blivit så här? Varför ser man så annorlunda på helgtraditionerna än på vardagsfenomenen? Om vi backar lite. I våra traditionsuppteckningar vid Folkkultursarkivet, insamlade i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, finns det inga som helst tankar om festseders ursprung. Historiska funderingar gäller andra saker: varifrån byar och berg och sjöar fått sina namn, hur kyrkan byggdes, hur byn befolkades; eller man berättade om krig och olyckor, eller om kungar och berömdheter. De s.k. upphovssägner, dvs. sägner som förklarar uppkomsten till olika fenomen

i världen, gällde i den gamla finska kulturen följande områden: rymden, jorden, växterna, insekterna, kräldjuren, det levande i vattnet, fåglarna, de fyrfotade djuren, människan, folk och språk, och kunskapen, dvs. t.ex. ursprunget till sången och mäns och kvinnors arbete. Festbrukens ursprung intresserade inte finnarna i den äldre folkkulturen, och inte finlandssvenskarna heller.

1965 sände Folkkultursarkivet ut en frågelista om julen, där man ville få beskrivningar av julen ”förr i tiden”. Den första frågan gällde julförberedelserna. Som svar på den frågan finns långa beskrivningar av hela höstens arbete, höstslakt och rökning och saltning av köttet, trampande av tarmarna för korvtillverkningen, ister- och talgberedningen och tvål och ljustillverkningen; här berättas hur man lade upp vedförråd för vintern och när skomakaren skulle komma och hur många par skor som skulle vara färdiga före julen. Allt detta är dock inte i egentlig mening julförberedelser. Julen var en period och en gräns i arbetsåret och årsrytmen. Fastän julens delikatesser och prydnader ibland dök upp i tankarna under hösten, kan man inte säga att man förberedde julfirandet hela hösten.

Julen – status, makt och protest

Julen var på den tiden inte en tid då man stängde in sig. Bland borgerskapet var under 1800-talet helgtraditionernas viktigaste funktion att vara en uppvisning i klass, status, ekonomiskt välstånd, samhällsposition och makt. Storslagen illumination, storslagna prydnader, ceremonier, delikatesser, överraskningar, men också gåvor till fattiga och underlydande hörde till borgerskapets tanke om överlägsenhet.

På landsbygden var det likadant. Bönderna visade upp sin status speciellt vid åkningen till julottan på julmorgonen, i form av illumination av hemgården och bjällerklang och vackra hästtäckan vid åkningen. Ståndmässigheten demonstrerades också i julaftonsfirandet i form av efterapningar av borgerskapets seder vad gäller prydnader, mat och ceremonier, och via generositet mot fattiga.

I den folkliga kulturen fanns dock dessutom vid alla helgtillfällen (och också vid t.ex. namnsdagar och bröllop) också en annan aspekt. De underlydande fick då demonstrera, ha en åsikt, vara elaka mot sådana man inte tyckte om, visa sin styrka mot dem som man var beroende av, via upptåg, illgärningar och skämt. Det förekom på olika håll t.ex. på julfest, tjugondagen, första maj och på påsken. Ibland riktades illdåden också mot de udda och svaga i samhället och hade då karaktär av mobbning och trakasserier.

1800-talets samhälle var ett samhälle där man hörde till en klass och ett skrå, med regler för samspel med andra skrån och kategorier av människor. Samspelet mellan samhällsgrupperingarna var starkt reglerat, men helgerna var på landsbygden den tid då gruppkonfrontationer och starka åsiktyttringar var tillåtna, utan att det blev några efterspel.

Festsed, demokrati, identitet och historia

Efter att ståndssamhället fallit sönder blev det annorlunda i 1900-talets kärnfamiljer med lönearbete, och med demokrati, klassutjämning och individualism som ideal. Ju längre in på 1900-talet vi kommer desto mera tappar helgerna sin funktion både som statusfester och som tider för tillåtna åsiktyttringar. Helgerna blev i stället individcenterade. Idealkänslan vid helgtillfällena var att man kände att man hörde till ett sammanhang och att man trivdes med dem man umgicks med. Varje helg fick då också sin egen roll och karaktär (Bergman 1994). Helgerna och deras rekvisita och ceremonier blev någonting djupt personligt. Julgranen (liksom all annan helgerekvisita) säger något om den som klätt granen, det må sen vara en julgran designad för att matcha inredningen, eller en gran med minnesföremål på grenarna. I den snabba tekniska samhällsutvecklingen blev det helgtraditionerna och helgerna som blev den tid då man kände att det ändå finns en ryggrad, en lång historisk tradition. Och i denna långa historia fanns det egna livet och den egna barndomen med som en väsentlig och likvärdig del. Det var helgerna som började stå för det bestående, medan vardagen stod för samtid, framtid och utveckling.

För många människor i dag har uppfattningen om den långa obrutna historiska kontinuiteten i helgtraditionerna blivit en självklarhet, och den kan därför t.o.m. bli en del av festkänslan. Då Litteratursällskapet i Vasas 2011 hade en enkät om påsken skrev en 37-årig kvinna från Munsala, så här:

Påsken är några röda dagar som kommer ganska passligt på våren då man är trött och behöver vila upp sig från arbetet. Man hinner göra lite grejer som man inte annars hinner, äta gott och umgås med familjen. Jag tycker att dekorationerna mera är ett sätt att fira våren än att de hör ihop med den egentliga påsken. Äggen och kycklingarna och de nyutspruckna löven är ju alla symboler för våren och härstammar från hednisk tid, och har väldigt lite med den kyrkliga högtiden att göra.

Den festtradition som ingen talar om

Då frågeställningarna om festtradition alltid bara utgår från de specifika bruk som finns i dag, betyder det att många äldre i dag försvunna festbruk aldrig blir uppmärksammade. Och då vi dessutom så frenetiskt hakar upp oss på tidpunkt och dag, blir hela festhistorien skev. Jag kan därför inte låta bli att rada upp några festbruk som ingen människa pratar om i dag.

I parkerna i städerna fanns från maj till september vid varje utomhusfest vackra majstängar, som hade till uppgift att peka ut festplatsen, och bredvid stängerna fanns alltid lövsalar, uterum där nyförälskade kunde gömma sig. Under fastlagsveckan drog enorma karnevalståg genom städerna, med otaliga ekipage med uppställda kulisser, texter och utklädda figurer som tog ställning till politiska frågor och kommenterade samhällsdebatten. Och alla s.k. ryska berg, dvs. berg- och dalbanor, som byggdes upp till fastlagsveckan. Och konfettikastandet, konfettikrigen, på första maj och vid många andra tillfällen, både inom- och utomhus, en tradition som gatsoparna och restaurangägarna lyckades få slut på. Varje år pressas student-sången på första maj in i en ram, som om den varit statisk och från början sett i stort likadan ut som i dag. Det var i alla fall hornorkestrarna

som dominerade utomhusmusiken på första maj under hela 1800-talet, och studentsången hörde till hela våren. Studenterna skrålade och sjöng vårsånger, från mitten av april till slutet av maj på nätterna, på morgnarna och på kvällarna, i parker, på gatorna, i restauranger och var det passade. Vi söker ursprung till de julvisor vi sjunger i dag, men tar aldrig reda på att under hela 1800-talet var det Straussvalser och polkor och marscher och stråkkvartetter och operetmelodier som fungerade som julmusik, medan Hosianna och O helga natt lika väl också kunde sjungas i juli.

Samma samhällssystem som rådde under vardagen gällde ju också under helgerna. Klass- och ståndssamhällets många egenheter, där man i hög rad var hänvisad till kontakter och rekommendationer, och där ett gunstlingssystem rådde, skapade sina egna festtraditioner. Nyårsmottagningarna hemma hos inflytelserika personer blev snabbt en folkvandring av människor som ville visa upp sig. De blev snart så pinsamma och besvärande både för värd och för gäster, att det från 1840-talet började finnas en möjlighet att betala en slant till välgörenhet och skriva på en lista, där man undanbad sig nyårsmottagning. De ständiga danserna och soaréerna och maskeraderna, av en frekvens som man i dag inte kan tänka sig, blev emellanåt en pina och en plåga speciellt för kvinnorna, men de måste hålla ut för att deras äkta män, pappor och bröder skulle kunna träffa och komma till tals med de rätta personerna.

Festtraditioner som symboler för fest

Det var ett annat samhälle. I dag finns inte längre festrekvisitan till för att demonstrera rikedom eller ställning i samhället utan festrekvisitan och festmaten är i dag faktiskt

symboler för olika helger på ett sätt som den aldrig tidigare varit. Memma och påskharar symboliserar för oss påsk, och lutfisk symboliserar jul. Nu då jag arbetat med en bok om festseder har jag blivit övertygad om att man inte tänkte så för 150 år sen. Olika maträtter var inte symboler för vissa helger, utan det var säsong och årstid och tillgång och fest och vardag som gällde. Vissa maträtter kopplades visserligen ihop med visa helger, eftersom man då åt festmat (memma var påskens festrätt) men memma var också festmat under hela våren, också valborg. ”Vi bjuder på mjöd och memma” klingade inte alls konstigt. Och mjöd var hela vårens och sommarens läskdryck, liksom struvorna var festliga efterrätter eller finbröd under hela året, också på midsommaren. Glögg var en vinterdryck, som passade vid jul, men lika väl vid fastlagen eller på första maj då man var utomhus. Lutfisk åts vid jul och påsk och vid fina middagar, och likaså risgrynsgröt, av dyra importerade risgryn, var en förnäm festrätt vid fina kalas.

I dag är det annorlunda. För oss handlar memma och lutfisk inte om gourméträtter, utan de är identitets- och festsymboler som måste finnas för att skilja helgerna från vardagen och för att skilja helgerna från varandra. De ger oss en känsla av att ändå någonting är gammalt och bestående. Och hur är det då med alla ursprungsförklaringar? Det är lönlöst för historiker eller etnologer att försöka bekämpa den mytiska historiesynen (dvs. uppfattningar som att julsinken har sitt ursprung i en offergalt eller att påskharen ursprungligen symboliserade uppståndelsen) genom att framhålla att sådana tolkningar inte är vetenskapligt hållbara. De lever som folklöreberättelser och folklören rår ingen på. Människorna berättar det som känns relevant för dem själva, oberoende av vad s.k. experter kommer och påstår.

ARKIVMATERIAL OCH LITTERATUR

Svenska litteratursällskapets arkiv:

SLS 824. Hur firades julen förr? Folkkultursarkivets pristävling nr 8. Frågelista utarbetad av Olav Ahlbäck och Kurt Zilliacus, 1965. Helsingfors

ÖTA 261 Päsken. Webbenkät. Frågelista utarbetad av Katja Hellman, Meta Sahlström, Niklas Nyqvist, 2011. Vasa.

Klipparkivet om festsed vid Svenska litteratursällskapet, Helsingfors

Litteratur

Bergman, Anne, 1987, "Julen - tradition och förändring". I: *Svenskbygden* nr 8, s.192-194. Svenska folkskolans vänner. Helsingfors.

Bergman, Anne, 1990, "Folkloristik i nutid. Den internationella folkloristkongressen i Budapest 10-17 juni 1989". I: *Laboratorium för folk och kultur. Bulletin 1989*. Sektionen för folklivsforskning inom Föreningen Brage, s. 18-22. Helsingfors.

Bergman, Anne, 1994, "Tidningspressens bild av helgerna under året". *Budkavlen 1993*, s.19-38. Åbo.

Bergman, Anne 1995: "Finns det myter i dagstidningar?" I: *Nostalgi og sensasjoner. Folkloristisk perspektiv på*

mediekulturen, red. Torunn Selberg. NIF Publications nr 29. Turku.

Bergman, Anne, 2008, "En guidetur genom det åländska landskapet". I: *Tradition och turism på Åland. Att använda kulturarvet*, red. Yrsa Lindqvist. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.

Egardt, Helen, 2015, *Julens symboler*. Dialogos. Stockholm.

Ilomäki, Henni, 1982, "Syntykertomukset". I: *Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta*, red. Irma-Riitta Järvinen, & Seppo Knuutila. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Pieksämäki.